

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
w Warszawie

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

АРХЕОЛОГІЧНІ ВІДОМОСТІ

TOM (VOL.) LXIV
2013

WARSZAWA 2013 БАЛІАВА

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

TOM LXIV

*Redakcja „Wiadomości Archeologicznych”
wyraża solidarność
z narodem ukraińskim w jego walce o niezależność*

*Wojciech Brzeziński
Redaktor Naczelny*

*Редакція «Археологічних Відомостей»
висловлює солідарність
з українським народом в його боротьбі за незалежність*

*Войцех Бжезіньські
Головний редактор*

Redaguje zespół / Editorial staff:

dr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji / managing editor), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny / editor in chief),
prof. dr hab. Teresa Dąbrowska (zastępczyni redaktora naczelnego / subeditor), mgr Grażyna Orlińska,
mgr Radosław Prochowicz, mgr Barbara Sałacińska, mgr Andrzej Jacek Tomaszewski, mgr Katarzyna Watemborska-Rakowska

Recenzenci tomu / Peer-reviewed by:

prof. dr hab. Teresa Dąbrowska, prof. dr hab. Renata Madyda-Legutko, prof. dr hab. Magdalena Mączyńska,
prof. dr hab. Wojciech Nowakowski, dr hab. prof. UJ Jacek Poleski, dr hab. prof. UŁ Jan Schuster

Tłumaczenia / Translations:

Anna Kinecka, Magdalena Małek
Jacek Andrzejowski

Korekta / Proof-reading

Autorzy
Katarzyna Watemborska-Rakowska

Skład i łamanie / Layout:

JRJ

Rycina na okładce: zapinka szczeblowa z Warszawy-Wawra. Rys. Lidia Kobylińska

Cover picture: rung brooch from Warszawa-Wawer. Drawn by Lidia Kobylińska

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2013

© Autorzy, 2013

Państwowe Muzeum Archeologiczne jest instytucją
finansowaną ze środków
Samorządu Województwa Mazowieckiego

Sprzedaż publikacji Państwowego Muzeum Archeologicznego prowadzona jest w salach wystawowych muzeum,
ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa.

Wydawnictwa można zamawiać telefonicznie (+48 22 5044 872, +48 22 5044 873)
lub pod adresem mailowym (wydawnictwapma@pma.pl).

Pełen spis zawartości „Wiadomości Archeologicznych”: <http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/spisy-tresci/>

List of contents of “Wiadomości Archeologiczne”: <http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/spisy-tresci/>

Adres redakcji / Editorial office:

Państwowe Muzeum Archeologiczne, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 5044 841, +48 (22) 5044 813; fax: +48 (22) 831 51 95;
e-mail: j.andrzejowski@wiadomosci-archeologiczne.pl

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl>

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

Tom (Vol.) LXIV

SPIS TREŚCI

Contents

ROZPRAWY

- Przemysław H a r a s i m, Studia nad lateńskimi oraz prowincjonalnorzymskimi importami w kulturze oksywskiej 3
Studies in La Tène and Provincial Roman Imports in Oksywie Culture
- Adam Cieśliński, The Presence of Flat Graves at the Burial Mound Cemeteries of the Wielbark Culture 49
in Northern and Eastern Poland
Zagadnienie występowania pochówków płaskich na cmentarzyskach kurhanowych kultury wielbarskiej
w Polsce północnej i wschodniej
- Tomasz B o c h n a k, Przyczyny zaniku ceramiki toczonej na ziemiach polskich w początkach I w. po Chr. – 85
zapomniany sekret, uwarunkowania społeczno-psychologiczne czy czynniki ekonomiczne?
The Decline of Wheel-made Pottery on the Territory of Poland in Early 1st Century AD – a Forgotten Secret,
Socio-psychological Circumstances or Economic Factors?

MISCELLANEA

- Zbigniew Miecznikowski, Sławomir Sałaciński, Barbara Sałacińska, Osadnictwo neolityczne 97
i wczesnobrązowe w okolicy Tomin, pow. opatowski
Neolithic and Early Bronze Age Settlement at Tominy, Opatów County
- Martin Jeżek, Tomasz Płociński, Results of Chemical Microanalysis of Selected Stone Artefacts 137
from the Collection of the State Archaeological Museum in Warsaw
Wyniki mikroanaliz chemicznych wybranych zabytków kamiennych ze zbiorów
Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie
- Martin Jeżek, Touchstones from Early Medieval Burials in the Collection 147
of the State Archaeological Museum in Warsaw
Kamienie probiercze z wczesnośredniowiecznych grobów w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie
- Anna J u g a - S z y m a Ń s k a, *Mein lieber Wilhelm Kögler*. O zapomnianym pruskim archeologu 153
Mein lieber Wilhelm Kögler. About a Forgotten Prussian Archaeologist

ODKRYCIA

- Klaudia Nawałany, Materiały z epoki brązu i z okresu wpływów rzymskich na stanowisku 35 161
w Dzierżysławiu, pow. głubczycki
Bronze Age and Roman Age Finds from Site 35 at Dzierżysław, Głubczyce County

Artur Kurpiewski, Jadwiga Lewandowska, Sadłowo – nowa karta w badaniach osadnictwa kultury wielbarskiej na ziemi dobrzyńskiej Sadłowo – Turning a New Life in the Study of Wielbark Culture Settlement in Dobrzyń Land	172
Katarzyna Watemborska-Rakowska, Nieznane cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich z miejscowości Całowanie, pow. otwocki Unknown Roman Period Cemetery from Całowanie, Otwock County	190
Radosław Prochowicz, Tomasz Rakowski, Sieluń, pow. makowski. Nowe stanowisko kultury wielbarskiej na północnym Mazowszu Sieluń, Maków Mazowiecki County – a new site of Wielbark Culture from northern Mazowsze	198
Konstantin N. Skvortsov, Znaleźiska zapinek typu 216/217 VII grupy Almgrena na obszarze kultury Dollkeim-Kovrovo Finds of Brooches of Type 216/217, Almgren Group VII, from the Territory of Dollkeim-Kovrovo Culture	210
Jan Schuster, Z drugiej strony Bałtyku. Zapinka północnoeuropejskiej formy z V wieku z Wielkopolski From the Other Side of the Baltic Sea. A North-European Brooch from 5 th c. AD Found in Great Poland	217
Tomasz Rakowski, Znaleźisko bałtyjskiej zapinki szczęblowej z warszawskiego Wawra A Balt Rung Brooch from Warszawa-Wawer	227
WYKAZ SKRÓTÓW / ABBREVIATIONS	235

land, archaeology has yet to find a place not in conflict with academic research and legal regulations.

From the village Pamiątkowo, distr. Szamotuły, we have a find of a cruciform brooch with a spade-like foot (Fig. 1) which has no analogy in this part of Central Europe. Even though the form of its foot is a distinguishing mark of brooches with a star- and a spade-like foot the key criterion for classifying this form nevertheless must be the shape of its head. For this reason the brooch from Pamiątkowo is attributed to the group of cruciform brooches; it is similar to brooches type *Feering*, *Søndre Gammelsrød* and *Ådland* acc. to J. Reichstein (Fig. 3). Using the classification criteria of M.-J. Bode (Fig. 2) the brooch find from Pamiątkowo may be dated to mid-5th century, possibly its third quarter.

In the light of evidence now available the brooch discovered at Pamiątkowo would be the product of a workshop operating around mid-5th century and during its latter half in southern Sweden. This is not to say that in the environment of peoples inhabiting the southern Baltic coast during the 5th century brooches with three knobs by the head and a variously expanded foot were entirely foreign forms.

tłum. A. Kinecka

<https://doi.org/10.36154/wa.64.2013.14>

Tomasz Rakowski

ZNALEZISKO BAŁTYJSKIEJ ZAPINKI SZCZEBŁOWEJ Z WARSZAWSKIEGO WAWRA

Wiosną 2013 roku w lesie na północ od ul. Szttygarów, we wschodniej części osiedla Radość w warszawskim Wawrze znaleziona została nietypowa dla terenów Mazowsza zapinka

(Ryc. 1). Znalazca, dopatrując się w jego oryginalnym kształcie jakiejś dawnej ozdoby i przeczuwając ewentualną wagę poznamczą znaleziska, skontaktował się z Działem Epoki Żelaza PMA i przekazał zabytek do jego zbiorów. Kilka dni później pracownicy PMA odwiedzili w obecności odkrywcy wskazane miejsce, znajdujące się na wysokich piaszczystych wydmach porośniętych lasem iglastym. W czasie prospekcji miejsca odkrycia zapinki nie stwierdzono żadnych innych zabytków, co jednak może być spowodowane nie tylko utrudnioną dostępnością terenu, ale też naturalnymi zmianami morfologii wydm.

Znaleziona zapinka niemal w całości wykonana jest ze stopu miedzi; żelazna jest jedynie oś sprężyny (Ryc. 2). Długość fibuli wynosi 54 mm, długość osi sprężyny 59 mm, długość płytek na główce zapinki 39 mm, długość płytki na styku nóżki z kabłąkiem 37 mm, a długość płytki na końcu nóżki 43 mm. Zapinka ma konstrukcję pseudokuszową: masywna, szeroka cięciwa jest jedynie ozdobnikiem, ruchomym i umocowanym na żelaznej osi. Obecnie brak jest odłamanej igły, która pierwotnie wychodziła z lewej, funkcjonalnej sprężyny (patrząc od spodu zapinki); przeciwny koniec sprężyny zaczepiony jest o nasadę cięciwy poniżej jej mocowania na żelaznej osi. Prawa sprężyna nie ma znaczenia użytkowego. Oś sprężyn zamknięta jest czterema pierścieniami z nacinanego drutu, po dwa na każdym końcu, umieszczone nie bezpośrednio na żelaznej osi, ale na dystansowych podkładkach o klepsydrowatym przekroju. Na główce i nóżce zapinki znajdują się podłużne, prostokątne płytki, odlane wraz z korpusem i stanowiące z nim integralną całość.

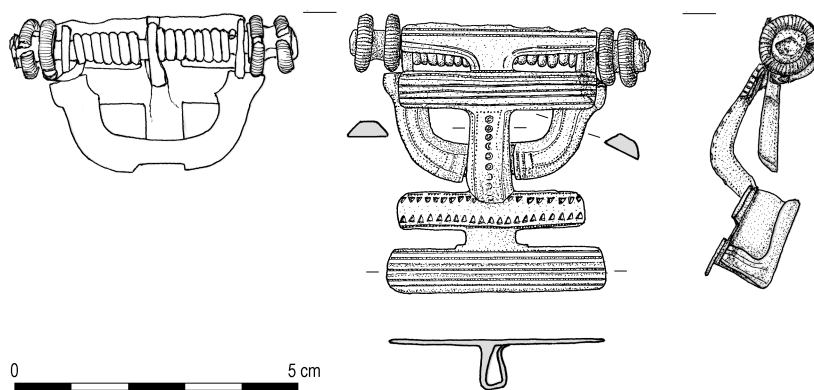

Ryc. 1. Warszawa - Wawer, osiedle Radość. Miejsce odkrycia zapinki szczebłowej, na mapie z 1965 roku.

Fig. 1. Warszawa - Wawer, urban settlement Radość. Location of a find-spot of the rung brooch (on a map from 1965).

Oprac./Layout T. Rakowski

Ryc. 2. Warszawa - Wawer, osiedle Radość.
Zapinka szczablowa ze stopu miedzi.
Fig. 2. Warszawa - Wawer, urban settlement
Radość. Copper-alloy rung brooch.
Rys./Drawn by A. Potoczny

Powierzchnia zapinki jest pokryta licznymi zdobieniami, które podzielić można na dwie kategorie. Pierwsza z nich to linie podłużne – proste ryte oraz bardzo drobne zygzakowate zrobione radełkiem. Druga kategoria to ornamenty wykonane różnymi puncami: drobne dolki o kształcie zbliżonym do kwadratu (o boku ok. 0,35–0,4 mm), tworzące układ liniowy, koncentryczne kółka (o średnicy zewnętrznej ok. 1,5 mm) oraz dolki o kształcie zbliżonym do trójkątów ostrokątnych (o podstawie szerokiej na ok. 1,1–1,3 mm). Można sądzić, że do wykonania tych zdobień użytych zostało co najmniej pięć narzędzi: rodzaj ryłca, drobne radełko oraz trzy odmiany punc. Trzy z czterech płytek/szczelbi (dwa na główce i ostatni na nóżce) zdobione są liniami w postaci „gładkich” bruzd rytch oraz bruzd wykonanych najpewniej radełkiem (Ryc. 3:1). Szczelbel trzeci od góry (na nóżce tuż poniżej kabłąka) przy dłuższych krawędziach zdobiony jest odciskami bardzo drobnej puncy (szer. ok. 0,4 mm), układającymi się w podłużne linie, oraz wytłaczanymi trójkątami umieszczonymi w dwóch rzędach, wierzchołkami do siebie (Ryc. 3:2). Podobnymi liniami powstałymi ze odcisków tej samej drobnej puncy zdobiona jest szeroka cięciwa oraz boki kabłąka, który dodatkowo na górnej powierzchni pokryty jest serią wytłoczeń w postaci drobnych koncentrycznych kółek (Ryc. 3:3). Zewnętrzne pierścienie z nacinanego drutu, spodnie części pierścieni wewnętrznych a także najbardziej wysklepiona partia kabłąka są tak silnie wytarte, że pierwotny ornament jest słabo widoczny. Są to najpewniej ślady długotrwałego użytkowania zapinki.

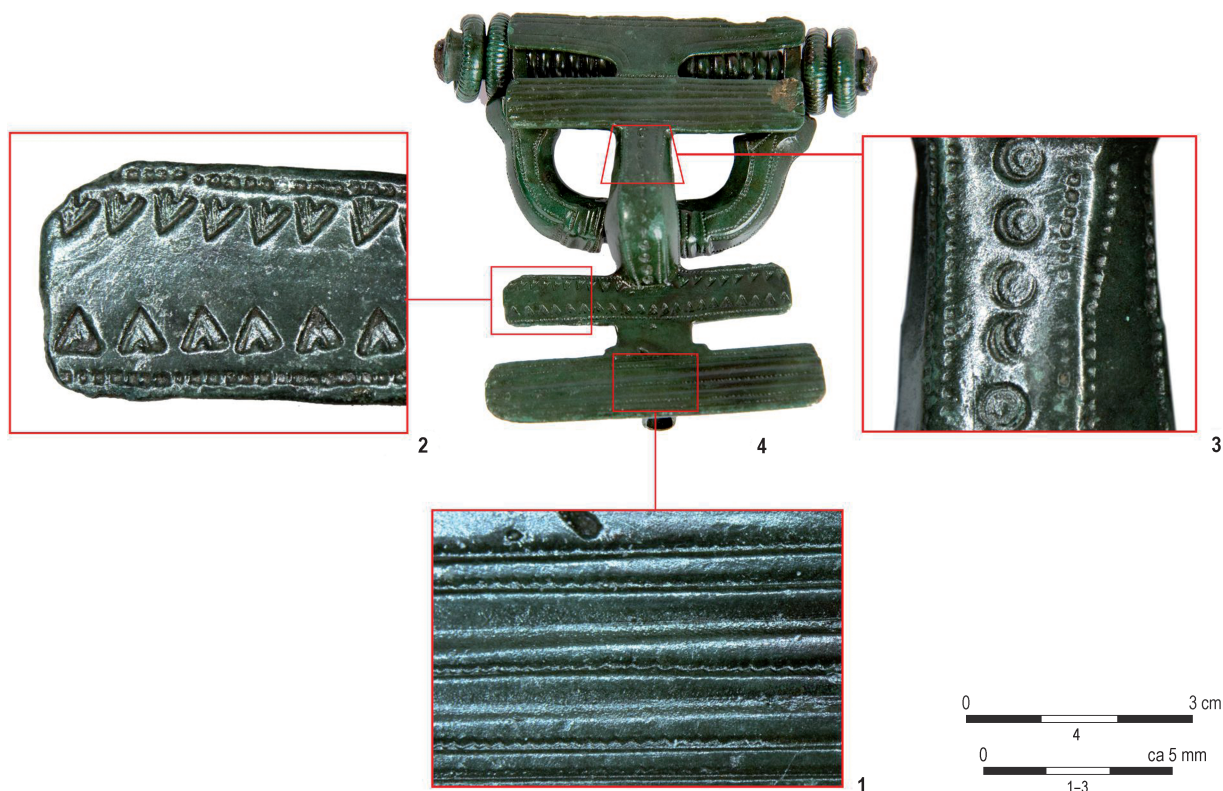
Zabytek jest egzemplarzem tzw. zapinki szczablowej (*Armbrustsprossenfibel*¹). Nazwa pochodzi od charakterystycznych wypustek-płytek, poprzecznych względem osi kabłąka i nóżki, które mogą budzić skojarzenia ze szczablami. Zapinki szczablowe są wyznacznikami najpóźniejszej fazy w kulturze Dollkeim-Kovrovo (W. Nowakowski 1996, s. 54, tabl. 107) oraz w grupach elbląskiej oraz olsztyńskiej (J. Kowalski 2000, s. 220–224). N. Åberg zauważył, że można je wywodzić od kuszowatych fi-

bul z metopami, których powierzchnia niekiedy zdobiona była ukośnym krzyżem (*Armbrustfibeln mit Schlusskreuz*); metopy te znajdowały się na główce oraz na końcu nóżki zapinki, a często też w miejscu przejścia kabłąka w nóżkę (N. Åberg 1919, str. 125–131, ryc. 173–179). Badacz ten upatrywał genezy zapinek szczablowych w stopniowym rozwoju tych metop w małe płytki, a następnie „szczelbe”, długością dorównujące sprężynie (N. Åberg 1919, s. 125–131, ryc. 180–183). A. Bitner-Wróblewska (2001, s. 48–50, ryc. 9, tabl. XXVIII:1.2.5, XXIX:1) uznała natomiast pojawienie się zapinek szczablowych za rezultat rozwoju litewskiego wariantu zapinek typu Dollkeim/Kovrovo, czyli kuszowatych zapinek o dużej cięciwie, dużej trapezowatej płytce na główce i podłużnej płytce w miejscu przejścia kabłąka w nóżkę.

Rozbudowany schemat rozwoju zapinek szczablowych, nawiązujący do koncepcji N. Åberga, od prostych form zapinek kuszowatych z płytką na końcu nóżki po bardzo rozbudowane formy, m.in. jak ta znaleziona w Wawrze, przedstawił M. Rudnicki (2008, ryc. 13). Fibulę z Wawra zaliczyć należy do późnych zapinek szczablowych grupy IV wariantu B w tej klasyfikacji, datowanych na fazę E2b i początek fazy E3 (M. Rudnicki 2008, s. 297, tabl. 13), to jest zapinek o formie zbliżonej do fibuli z grobu 30a z Tumian, pow. olsztyński (d. Daumen, Kr. Allenstein; N. Åberg 1919, s. 112, 127, ryc. 182). W odniesieniu do zapinek szczablowych z cmentarzyska w Nowince w ramach grupy IV/B wydzielono trzy warianty. Zgodnie z tym podziałem omawiany tu zabytek umieścić należy w wariantcie III, tj. grupującym okazy z imitacją cięciwy (pseudocięciwą), dekorowane motywami rytymi i stempelkami (B. Kontny, J. Okulicz-Kozaryn, M. Pietrzak 2011, s. 59).

Zdecydowana większość znalezisk zapinek szczablowych, również analogicznych do fibuli z Wawra, pochodzi z terenów plemion pruskich. Przykładami zapinek wariantu Nowinka III z obszaru grupy olsztyńskiej są fibule z Tumian, z grobów 30a, 36 i 80 (Ryc. 4:1–3; F. Jacobson 2009, tabl. 14:a, 23:a 50:a), oraz z nieistniejących już Kielar, pow. olsztyński (d. Kellaren, Kr. Allenstein), z grobów 6 i 23 (Ryc. 4:4.5; F. Jacobson 2009, tabl. 110:a, 129:a). Egzemplarze tego wariantu znane są z też z cmentarzysk grupy elbląskiej, m.in. dwie takie zapinki pochodzą z cmentarzyska w Nowince, z grobów 17 i 85, przy czym w drugim z nich znaleziono jeszcze jedną zapinkę szczablową, wariantu I. Groby te datowane są na 3. fazę użytkowania cmentarzyska, tj. pierwszą połowę VII wieku n.e. (Ryc. 4:6.7;

¹ Nazwa niemiecka wskazuje na kuszowatą konstrukcję zapinek. Przy okazji omawiania zapinek szczablowych z Nowinki, pow. tolkmiński, B. Kontny (2010) zwrócił uwagę na różnice technologiczne pomiędzy poszczególnymi egzemplarzami i różne mechanizmy zapięcia, w szczególności konstrukcję cięciwy. Zaznacza on, że wypadku niektórych zapinek kuszowatych, w tym opisywanego egzemplarza z Wawra, poprawniejszym określeniem byłaby nazwa: *pseudokuszowate*.

Ryc. 3. Warszawa - Wawer, osiedle Radość. Zapinka szczelbowa ze stopu miedzi (4) i jej detale zdobnicze (1–3).
Fig. 3. Warszawa - Wawer, urban settlement Radość. Copper-alloy rung brooch (4) and its decoration details (1–3).
Fot./Photo R. Sofuß (4) & T. Rakowski (1–3)

B. Kontny, J. Okulicz-Kozaryn, M. Pietrzak 2011, s. 39–40, 123–124, tabl. IX:1, LIX:18).

Podobne do nich fibule grupy IV/B Rudnickiego znane są również z Sambii, zajmowanej przez ludność kultury Dollkeim/Kovrovo. Jako przykład może służyć egzemplarz z eponimicznego stanowiska w d. *Dollkeim*, Kr. *Fischhausen* (obecnie Kovrovo, raj. Zelenogradsk; O. Tischler, H. Kemke 1902, tabl. VI:4). Dwie takie fibule połączone łańcuszkiem znaleziono w nieistniejącej dzisiaj miejscowości *Kirtigehnen*, Kr. *Fischhausen* (W. Gaerte 1929, ryc. 215:e), a kolejną (Ryc. 5:1–3) na południowo-wschodnim skraju Sambii, w d. *Zophen*, Kr. *Wehlau* (obecnie Suvorovo, raj. Gwardejsk [Суворово, рай. Гвардейск]; A. Bitner-Wróblewska 2008, tabl. CCXXXIV). Poza terenami pruskimi² zapinki szczelbowe są bardzo rzadkie. Sporadycznie pojawiają się na Litwie, w historycznych krainach Kurlandii, Skallowii i Lamaty (zob. A. Tautavičius 1996, s. 214–215), a tylko pojedyncze egzemplarze odpowiadają zapince z Wawra, np. z Pagrybis (J. Puzinas 1938, s. 260, tabl. 63:10) i z Pożeré (A. Tautavičius 1996, ryc. 100:3), oba raj. Šilalės (Ryc. 5:4.5).

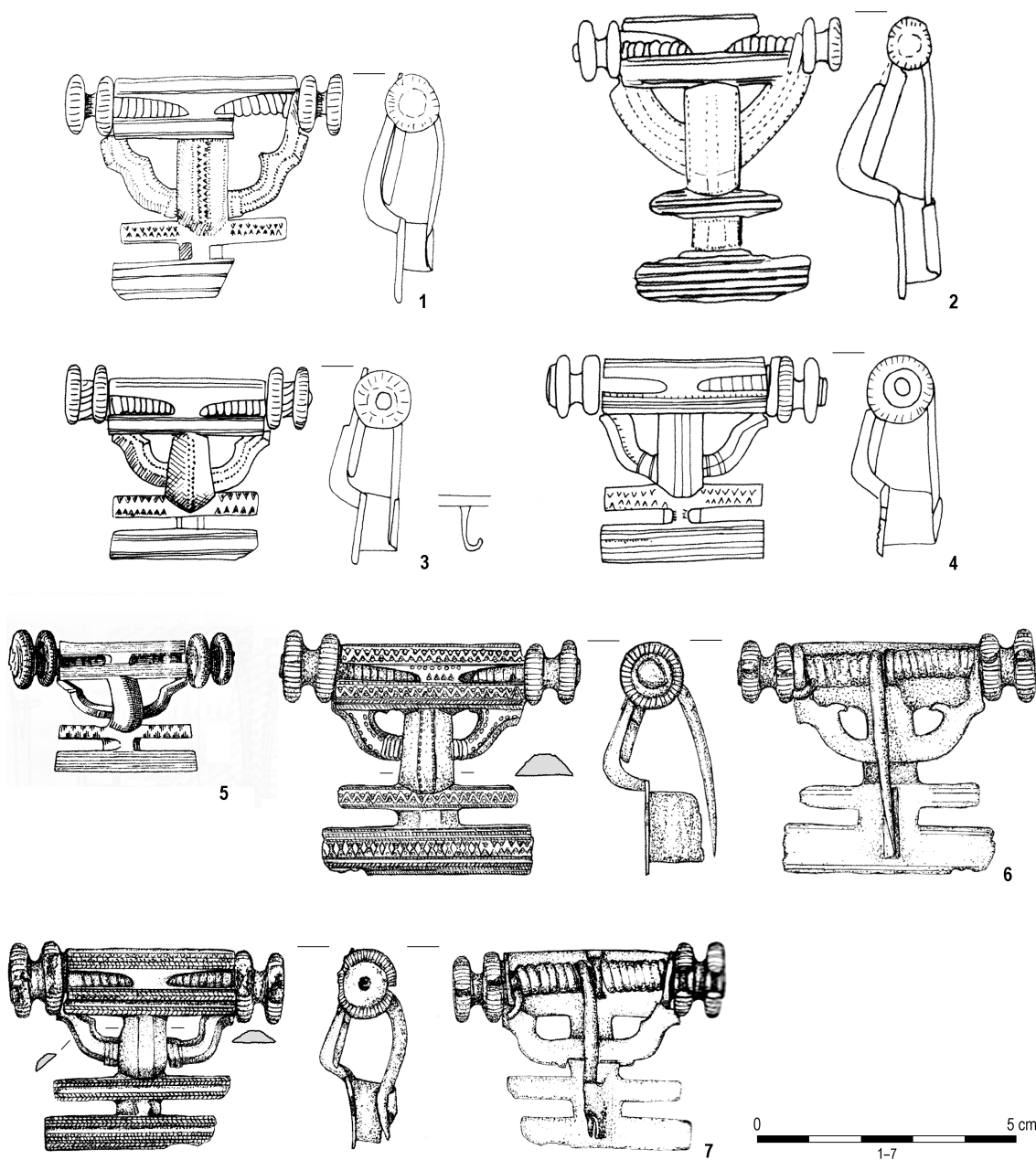
Zapinki szczelbowe związane są niemal wyłącznie z kulturami ludów bałtyjskich, co w wypadku fibul grupy IV/B odnosi się zwłaszcza do ziem pruskich, i to tak silnie, że wręcz przyjąć można, iż są one swoistymi „endemitami” dla tych obszarów. Wydaje się, że przy zachowaniu pewnej ostrożności, można traktować je jako wyznacznik *pruskiej* etniczności. Jedynymi

jak dotąd fibulami szczelbowymi (przed opisywanym tu odkryciem) zarejestrowanymi poza ich macierzystym terytorium są dwa egzemplarze z Brandenburgii. Pierwsza z nich, pochodząca z Seetz, Kr. Perleberg, znaleziona została bez kontekstu (H. U. Voß 1991, ryc. 2). Reprezentuje ona starszy wariant zapinek szczelbowych. Drugą odkryto na małym cmentarzysku wczesnosłowiańskim w Prützke, Lkr. Potsdam-Mittelmark, w grobie 2, w naczyniu typu praskiego (Ryc. 5:6a,b; W. von Unverzagt, J. Hermann 1958, tabl. 1:b; W. von Unverzagt 1960, ryc. 1:a–c; S. Brather 2001, s. 479, ryc. 1:2, 2, 3). Fibula z Prützke to wariant późny, współczesny zapince z Wawra.

Zapinki szczelbowe są dość czułymi wyznacznikami chronologicznymi. Jak już wspomniałem, fibulę z Wawra datować można na fazę E2b i początek fazy E3, czyli na koniec VI lub sam początek VII wieku³. W VI wieku duże obszary Europy Środkowej pod względem archeologicznym stanowią pustkę osadniczą. Wiek ten i stulecie następne to jednocześnie okres silnej ekspansji słowiańskiej zarówno w kierunku zachodnim jak i południowym (K. Godłowski 1979). Na południowo-wschodnim wybrzeżu Bałtyku następują wówczas pewne przesunięcia osadnictwa ludności bałtyjskiej, przybierające na sile w drugiej połowie VI i początku wieku VII. W wyniku tych procesów dochodzi do uformowania się grupy elbląskiej (J. Kowalski 2000, s. 228–230). Do wyraźnych przekształceń osadniczych dochodzi również na terenie Pojezierza Mazurskiego,

² Tj. na ziemiach położonych między Bałtykiem, Wisłą a Niemnem (por. J. Okulicz 1973, s. 5).

³ Fazę E2b datować można na lata 570–600 n.e., zaś koniec fazy E3 na połowę lub trzecią ćwierć VII wieku (J. Kowalski 2000, s. 223–224).

Ryc. 4. Późne zapinki szczeblowe z terenu grup olsztyńskiej i elbląskiej.

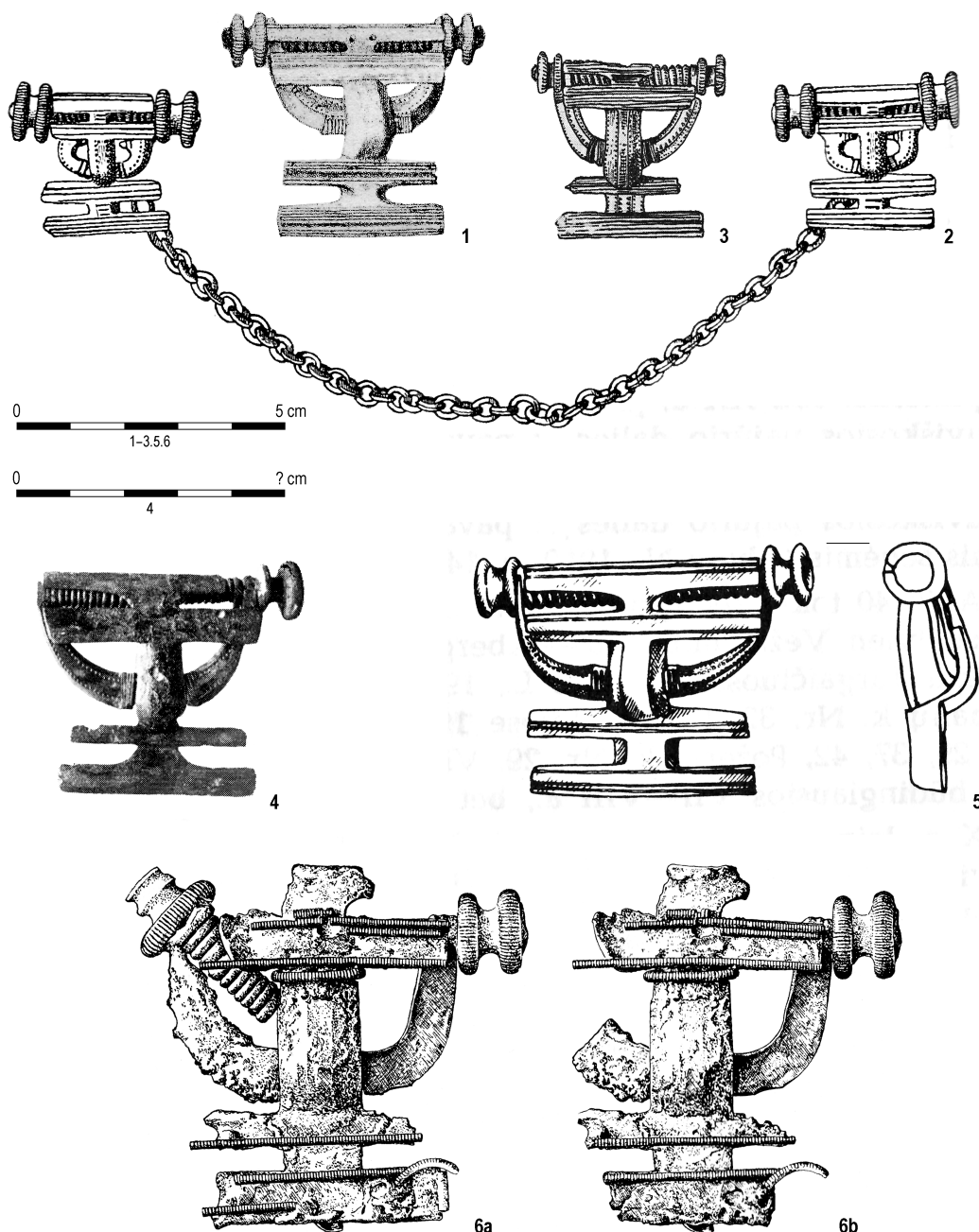
Fig. 4. Late rung brooches from the area of Olsztyn (1–5) and Elbląg (6, 7) Groups.

1 – Tumiany, pow./County Olsztyn, grób/grave 30a; 2 – Tumiany, grób/grave 36; 3 – Tumiany, grób/grave 80; 4 – d./former Kielary, pow./County Olsztyn, grób/grave 6; 5 – d./former Kielary, grób/grave 23; 6 – Nowinka, pow./County Elbląg, grób/grave 17; 7 – Nowinka, grób/grave 85. Wg/After: F. Jacobson 2009 (1–6), B. Kontny, J. Okulicz-Kozaryn, M. Pietrzak 2011 (6, 7)

gdzie na przełomie V i VI wieku formuje się grupa olsztyńska, która rozwinęła się z wcześniejszego osadnictwa kultury bogaczewskiej, z możliwą domieszką ludności reemigrującej (jak Herulowie) z południa, znad Dniepru, czyli grup germańskich i słowiańskich (por. M. Mączyńska 2013, s. 270).

Z terenu Mazowsza brak jest z VI i VII wieku większej liczby znaczących źródeł archeologicznych. Datowanie najwcześniejszej fazy osadnictwa wczesnosłowiańskiego oparte jest o materiał ceramiczny (M. Parczewski 1988, s. 49–53), mało czuły chronologicznie. K. Godłowski (1979) wskazał, że zasiedlenie nowych terenów przez Słowian, możliwe było dopiero po zaniku wcześniejszego osadnictwa wywodzącego się jesz-

cze z okresu późnorzymskiego, stanowiącym *terminus post quem* trwałego osadnictwa wczesnosłowiańskiego. Obecność Słowian na Mazowszu w 2. połowie V wieku zakłada się dlatego tylko hipotetycznie, przyjmując raczej ogólne ramy VI–VII wieku (M. Parczewski 1988, s. 53). M. Dulnicz (2001, s. 209) przypuszcza, że najwcześniejsze ślady obecności Słowian w dorzeczu Odry i Łaby datować należy na koniec VII wieku, jednocześnie uznaje też, że trwałe osadnictwo w dorzeczu Wisły, Odry i Łaby poprzedzać musiała faza penetracji i poznawania nowych ziem w VI wieku, ewentualnie na przełomie VI i VII wieku, wyprzedzająca powstanie kultury sukowskiej między Wisłą a Łabą (M. Dulnicz 2005, s. 521–523). Ówczesne źródła

Ryc. 5. Późne zapinki szczeblowe z Sambii (1–3), Litwy (4, 5) i Brandenburgii (6).

Fig. 5. Late rung brooches from Samland (1–3), Lithuania (4, 5) and Brandenburg (6).

1 – d./former *Dollkeim* (Kovrovo, raj./Distr. Zelenogradsk); 2 – d./former *Kirtigehnen*; 3 – d./former *Zophen* (Suvorovo, raj./Distr. Gvardejsk [Суворово, рай. Гвардейск]); 4 – *Pagrybis*, raj./Distr. Šilalė; 5 – *Požerė*, raj./Distr. Šilalė; 6 – *Prützke Lkr.*/Distr. Potsdam-Mittelmark. Wg/After: O. Tischler, H. Kemke 1902 (1), W. Gaerte 1929 (2), A. Bitner-Wróblewska 2008 (3), J. Puzinas 1938 (4), A. Tautavičius 1996 (5), W. von Unverzagt 1960 (6a.b)

pisane w niewielkim tylko stopniu pozwalają poznać sytuację etniczną w dorzeczu Wisły i na południowym wybrzeżu Bałtyku. Z przełomu IV i V wieku pochodzi wzmianka Vibiusa Sequestera o ludzie „Cerwetiów”, oddzielonym rzeką Łabą od Swebów, jednak należy raczej wykluczyć, że jest to pierwsza informacja o dotarciu słowiańskich Serbów tak daleko na zachód (H. Łowmiański 1963, s. 296–298; G. Labuda 1999, s. 45–46).

Z relacji Jordanesa wiemy natomiast, że mniej więcej w czasie, gdy załamują się struktury osadnicze ludności kultur wiel-

barskiej i przeworskiej, w ujściu Wisły *złączeni w jedno z rozmaitych narodów* pojawiają się Widiwariowie (E. Zwolski 1984, s. 107–108; G. Labuda 1999, s. 51). W roku 512 migrują ku Skandynawii Herulowie, po tym jak ok. roku 505 zostali pobici przez Longobardów. Informację Prokopa z Cezarei o tym, że między ludami *Sklawinów* a Warnami przeszli oni *znaczny obszar pustego kraju* (por. J. Kolendo 1998a, s. 79), można odnosić do terenów, na których zanikło wcześniejsze zwarte osadnictwo, znane z okresu rzymskiego. W toku tych przemian

ludność bałtyjska ekspanduje ku zachodowi i najpewniej ku południu. Prawdopodobnie do Prusów odnieść należy zanotowane przez Kasjodora poselstwo Hestiów/Estiów do Teodoryka Wielkiego, które dotarło do Italii około lat 514–517 n.e. (por. J. Kolendo 1998b, s. 137), co oznacza, że w pierwszej połowie VI wieku utrzymywali oni dalekosiężne kontakty o charakterze politycznym i gospodarczym.

Z końca VI wieku pochodzi relacja Teofilakta z Symokatty, dotycząca dwóch *Sklawinów*, schwytanych w trakcie wyprawy cesarza Maurycjusza na Awarów w 595 roku. Mało wiarygodne rewelacje na temat własnej, rodzimej krainy opowiadane przez obydwu ujętych miłośników *kitary*, nie pozwalają z pewnością uwierzyć, że siedziby Słowian rzeczywiście sięgały wówczas *Oceanu Zachodniego*, czyli Morza Północnego (M. Plezia, s. 102–103; M. Dulinicz 2005, s. 515).

Charakter przemian ludnościowych i osadniczych, do jakich doszło w VI i VII wieku w dorzeczu środkowej Wisły nie jest jeszcze w pełni poznany. Tym bardziej niejasny jest wpływ ludności bałtyjskiej, w szczególności Prusów, na kształtowanie się tu nowych układów plemiennych i etnicznych. Nie znamy skali tych oddziaływań, choć oczywistym jest, że mieszkańcy sąsiadującej z dzisiejszym Mazowszem krainy musieli przenikać na obszary położone na południe od swych terenów macierzystych.

Ważne uwagi dotyczące relacji bałtyjsko-słowiańskich poczynił J. Okulicz (1988, s. 125 i nn.) przy okazji omawiania zagadnienia ceramiki typu praskiego w materiałach grupy olsztyńskiej. Jego zdaniem świadczy ona o tym, iż w 2. połowie VI wieku na tereny Mazur przybyła z Mazowsza jakaś grupa ludności słowiańskiej, która jeszcze w 1. połowie VII wieku kontynuowała własne tradycje garncarskie. J. Okulicz zauważył też jako pierwszy, że *Trudno przypuścić, by tak wyraźnie wyodrębniający się zespół ludnościowy o stabilnym osadnictwie, wysokim poziomie gospodarki i swoistym stylu kulturowym, jaki funkcjonował w zachodniej części Mazur, nie oddziaływał ze swej strony na tworzące się w sąsiedztwie słowiańskie osadnictwo nad środkową Wisłą i Bugiem* (J. Okulicz 1988, s. 130). Wydaje się, że zapinka szczeblowa z warszawskiej Wawra może być śladem takich właśnie oddziaływań i staje się ważnym przyczynkiem do badań nad sąsiedztwem bałtyjsko-słowiańskim u schyłku okresu wędrówek ludów i na samym początku wczesnego średniowiecza. Sam przedmiot odkryty na południowym krańcu obecnej Warszawy traktować natomiast należy jako ślad obecności Prusów i ich udziału w kształtowaniu się nowych układów etnicznych i plemiennych na terenie Mazowsza w późnym okresie wędrówek ludów.

Mgr Tomasz Rakowski
Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
ul. Długa 52
PL 00-241 Warszawa
e-mail: rakosh@wp.pl

BIBLIOGRAFIA

Åberg, N.
1919 *Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit*, Uppsala.

Bitner-Wróblewska, A.

2001 *From Samland to Rogaland. East-West connections in the Baltic basin during the Early Migration Period*, Warszawa.

Bitner-Wróblewska, A., et alii

2008 A. Bitner-Wróblewska, T. Nowakiewicz, A. Rzeszotarska-Nowakiewicz, W. Wróblewski, *Treść i znaczenie odzyskanych ksiąg inwentarzowych Prussia-Museum / Inhalt und Bedeutung der wieder gewonnenen Inventarbücher des Prussia-Museums / Содержание и значение возвращенных инвентарных книг музея «Пруссия»*, [w:] A. Bitner-Wróblewska (red.), *Archeologiczne księgi inwentarzowe dawnego Prussia-Museum / Die archäologischen Inventarbücher aus dem ehemaligen Prussia-Museum / Археологические инвентарные книги бывшего музея «Пруссия»*, Aestiorum Hereditas I, Olsztyn, s. 128–189, 198–447.

Brather, S.

2001 *Die Armbrustsprossenfibel von Prützke. Eine baltische Fibelvariante und die frühen slawischen Brandgräber*, [w:] M. Meyer (red.), „... TRANS ALBIM FLUVIUM“. *Forschungen zur vorrömischen, kaiserzeitlichen und mittelalterlichen Archäologie. Festschrift für Achim Leube zum 65 Geburtstag*, Internationale Archäologie – Studia honoraria 10, Rahden/Westf., s. 479–492.

Dulinicz, M.

2001 *Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej. Studium archeologiczne*, Warszawa.
2005 *Najstarsza faza osadnictwa słowiańskiego w północnej części Europy Środkowej*, [w:] P. Kaczanowski, M. Parczewski (red.), *Archeologia o początkach Słowian. Materiały z konferencji*, Kraków, 19–21 listopada 2001, Kraków, s. 513–526.

Gaerte, W.

1929 *Urgeschichte Ostpreußens*, Königsberg.

Godłowski, K.

1979 *Z badań nad rozprzestrzenieniem się Słowian w V–VII w. n.e.*, Kraków.

Jacobson, F.

2009 *Die Brandgräberfelder von Daumen und Kellaren im Kreise Allenstein, Ostpr. Daumen und Kellaren – Tumiany i Kielary, Bd. 1* (red. A. Bitner-Wróblewska et alii), *Schriften des Archäologischen Landesmuseums 9*, Neumünster.

Kolendo, J.

1998a *Pustki osadnicze w Europie barbarzyńskiej według przekazów autorów antycznych*, [w:] J. Kolendo, *Świat antyczny i Barbarzyńcy. Teksty, zabytki, refleksja nad przeszłością*, tom I, Warszawa, s. 79–84.
1998b *Napływ bursztynu z Północy na teren Imperium Rzymskiego w I–VI w. n.e.*, [w:] J. Kolendo, *Świat antyczny*

i Barbarzyńcy. Teksty, zabytki, refleksja nad przeszłością,
tom I, Warszawa, s. 131–140.

Kontny, B.

2010 *Odwrotna strona medalu, czyli w kwestii konstrukcji zapinek szczeblowych słów kilka*, [w:] A. Urbaniak et alii (red.), *Terra Barbarica. Studia ofiarowane Magdalenie Mączyńskiej w 65. rocznicę urodzin*, Monumenta Archaeologica Barbarica, Series Gemina II, Łódź-Warszawa, s. 321–331.

Kontny, B., Okulicz-Kozaryn, J., Pietrzak, M.

2011 *Nowinka Site 1. The cemetery from the Late Migration Period in the northern Poland*, Gdańsk-Warszawa.

Kowalski, J.

2000 *Chronologia grupy elbląskiej i olsztyńskiej kręgu zachodniobałtyjskiego (V–VII w.). Zarys problematyki*, *Barbaricum* 6, Warszawa, s. 203–266.

Labuda, G.

1999 *Słowiańszczyzna starożytna i wczesnośredniowieczna. Antologia tekstów źródłowych*, Poznań.

Łowmiański, H.

1963 *Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e.*, tom II, Warszawa.

Mączyńska, M.

2013 *Światło z popiołu. Wędrówki ludów w Europie w IV i V wieku*, Warszawa.

Nowakowski, W.

1996 *Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt*, Veröffentlichungen des Vorgeschichtlichen Seminars Marburg, Sdbd. 10, Marburg-Warszawa.

Okulicz, J.

1973 *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e.*, Monografie Dziejów Społecznych i Politycznych Warmii i Mazur I, Wrocław.

1988 *Problem ceramiki typu praskiego w grupie olsztyńskiej kultury zachodniobałtyjskiej (VI–VII w. n.e.)*, *PomAnt.* XIII, s. 103–133.

Parczewski, M.

1988 *Najstarsza faza kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce*, Kraków.

Plezia, M.

1952 *Greckie i łacińskie źródła do najstarszych dziejów Słowian. Część I (do VIII wieku)*, Poznań-Kraków.

Puzinas, J.

1938 *Naujausią proistorinių tyrinėjimų duomenys (1918–1938 m. Lietuvos proistorinių tyrinėjimų apžvalga)*, „Senovė” IV, s. 173–304.

Rudnicki, M.

2008 *Bemerkungen zur Entwicklung von Armbrustsprossenfibeln aus dem Territorium der Olsztyn-Gruppe. Erste Feststellungen*, [w:] B. Niezabitowska-Wiśniewska et alii (red.), *The Turbulent Epoch. New materials from the Late Roman Period and Migration Period*, tom II, Monumenta Studia Gothica V, Lublin, s. 291–302.

Tautavičius, A.

1996 *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*, Vilnius.

Tischler, O., Kemke, H.

1902 *Ostpreussische Altertümer aus der Zeit der grossen Gräberfelder nach Christi Geburt*, Königsberg i. Pr.

von Unverzagt, W.

1960 *Zur Armbrustsprossenfibeln von Prützke, Kr. Brandenburg-Land*, „Ausgrabungen und Funde” 5/3, s. 145–147.

von Unverzagt, W., Hermann, J.

1958 *Das slawische Brandgräberfeld von Prützke, Kr. Eberswalde*, „Ausgrabungen und Funde” 3/3, s. 107–110.

Voß, H. U.

1991 *Das Fragment einer baltischen Armbrustsprossenfibeln von Seetz, Kr. Perleberg*, „Ausgrabungen und Funde” 36/6, s. 295–300.

Zwolski, E.

1984 *Historia gocka czyli scytyjska Europa*, Lublin.

A BALT RUNG BROOCH FROM WARSZAWA-WAWER

SUMMARY

The copper alloy rung brooch (*Armbrustsprossenfibeln*) discovered in the spring of 2013 on a wooded sand dune in Radość housing estate in southern district of Warszawa-Wawer is a stray find lacking in context. No other traces of prehistoric occupation were identified in the immediate vicinity of its discovery (Fig. 1).

The brooch has a pseudo-crossbow construction – its chord is a purely element. On the surface of the fibula is a design of engraved straight lines and zigzag, presumably made with a roulette, and stamped sub-triangular and circular motifs (Fig. 3). Surviving almost complete the brooch misses only a fragment of its pin. The decoration on the bow and on coils of beaded wire on spring terminals are substantially worn, presumably due to extended use.

The brooch is a late variant of rung brooches attributable to group IV variant B of M. Rudnicki, dated to phase E2b and onset of phase E3, which corresponds to late 6th or the very onset of 7th century (M. Rudnicki 2008, p. 297, pl. 13; cf. J. Kowalski 2000, p. 223–224). Their form is similar to the one illustrated by N. Åberg (1919, fig. 182, p. 27). Rung brooches are characteristic for the territory inhabited by Balt tribes, in particular the area settled by Prussians, between the Baltic Sea, the Vistula and the Neman rivers (cf. J. Okulicz 1973, p. 5); their largest number is known from grave inventories of the Olsztyn Group, i.e., from Tumiany and Kielary, Olsztyn County (Fig. 4:1–5), and of the Elbląg Group, i.e., from Nowinka, Elbląg County (Fig. 4:6,7). Outside

these concentrations rung brooches are recorded in Sambia and, much more rarely, in Lithuania (Fig. 5). Two exceptional specimens were discovered in Brandenburg: a fragmented brooch of an older type at Seetz, Kr. Perleberg (H. U. Voß 1991, fig. 2) and a younger specimen, similar in form to the brooch from Warszawa-Wawer, at Prützke, Lkr. Potsdam-Mittelmark (Fig. 5:6a.b; W. von Unverzagt, J. Hermann 1958, pl. 1:b; W. von Unverzagt 1960, fig. 1a–c).

The connection of rung brooches to the territory Prussian settlement is sufficiently strong to treat this form as ethnically diagnostic. Consequently, the brooch find from Wawer could document the presence of Prussians in Mazowsze at the time of emergence of a new tribal and demographic situation, i.e., in the period 6th–7th c. AD, between the decline of Roman Period settlement and the full emergence early Slav culture.

Thum. A. Kinecka

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

ABBREVIATIONS OF PERIODICALS' AND SERIAL PUBLICATIONS' TITLES

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)
Amtl. Ber.	– „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr ...”, Danzig
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa
APS	– „Archeologia Polski Środkowowschodniej”, Lublin (wcześniej: Lublin-Chełm-Zamość)
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”, Schwerin/Rostock/Berlin)
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześniej: „Fontes Praehistorici”), Poznań
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Łódź
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte”, Halle/Saale
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa
KSIA	– Kratkie soobšeniâ Instituta arheologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva
MIA	– Materialy i issledovaniâ po arheologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków
MS	– „Materiały Starożytne”, Warszawa
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemysł/Tarnobrzeg)
MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
PA	– „Památky archeologické” (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
Prahistoria ziem polskich	– <i>Prahistoria ziem polskich</i> , tom I: <i>Paleolit i mezolit</i> (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: <i>Neolit</i> (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: <i>Wczesna epoka brązu</i> (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: <i>Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego</i> (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: <i>Późny okres lateński i okres rzymski</i> (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg i.Pr.
PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
RB	– „Rocznik Białostocki”, Białystok
RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
SlA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
SovArch	– „Sovetskââ Arheologia” (Советская археология), Moskva
SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
WA	– „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
ZOW	– „Z otchłani wieków”, Warszawa

